

GABRIELLE HILTMANN:

**"FILOZOFIA BY SA MALA VLASTNE IBA BÁSNÍŤ"¹
K WITTGENSTEINOVU CHÁPANIU JAZYKA A FILOZOFIE**

Diskusia, vedená v posledných rokoch o vzťahu literatúry a filozofie, sa týkala najmä významu metaforickosti jazyka používaného vo filozofii. Hlavná otázka znela: Možno z používania obraznej reči vo filozofických spisoch vyvodzovať, že pojmovo-logické myslenie filozofie sa zakladá na metaforickom myslení, t.j., že spočíva na reflexívne nepostihnuteľnom iracionálnom základe?² Skúmanie Wittgensteinovho štýlu myslenia by mohlo byť pre túto diskusiu prínosom, pretože používanie obraznej reči je charakteristické tak pre skorého, ako aj pre neskorého Wittgensteina.³ Nepopieram tento aspekt literárnosti Wittgensteinovho štýlu myslenia, v nasledujúcom texte by som sa však chcela podrobnejšie zaoberať iným momentom, ktorý je významný nielen pre literárne použitie jazyka, ale aj pre výtvarné umenie a hudbu⁴, totiž neoddeliteľným splyvaním formy a obsahu. Zameriavam sa pri tom na tri hľadiská:

1. na Wittgensteinovu koncepciu významu a chápania, 2. na jeho metodické postupy v neskorších prácach, 3. na štruktúru vzájomného zdôvodňovania jazyka a životnej formy.

Význam a chápanie. Na rozdiel od *Traktátu*⁵ v neskorších prácach už Wittgensteinovi nejde o to, aby jednoznačným znakovým systémom odstránil omyly filozofie spojené s jazykovou mnohoznačnosťou, ale na základe mnohoznačnosti jazyka a jeho potenciálnej premenlivosti chce vystopovať svetonázory implicitne obsiahnuté v používaní jazyka. V neskorom diele vychádza Wittgenstein z nereferenčnej koncepcie jazyka. Význam nejakého slova alebo vety nemožno pochopiť pomocou definície zameranej

¹Ludwig Wittgenstein: *Vermischte Bemerkungen*. Werke, Bd. 8, Frankfurt a. M. 1984, s. 483.

²Jacques Derrida vo svojich spisoch opakovane a podrobne skúma vzťah napätia medzi obrazovo-konkrétnym a pojmovo-abstraktným jazykovým úzom vo filozofických spisoch, aby tým poukázal na to, čo aj po 2500 rokoch udržiava filozofické otázky v pohybe. Pozri najmä "La métaphore blanche. La métaphore dans le texte philosophique". In: *Marges de la philosophie*. Paris 1972, s. 247-308 a odpoveď Paula Ricoeura in: *La métaphore vive*. Paris 1975.

³O Wittgensteinovo používanie metafor sa zaujímajú rozliční autori. Pozri Jerry H. Gill: *Wittgenstein and Metaphor*. Washington 1981; Marcus B. Hester: *The Meaning of Poetic Metaphor. An Analysis in the Light of Wittgenstein's Claim that Meaning is Use*. The Hague u. a. 1967; L. Tirrell: *Seeing metaphors as seeing-as. Remarks on Davidson's positive view of metaphor*. In: *Philosophical Investigations* 14 (1991) s. 143-154; Jean-Pierre Welsch: *Metaphores et jeux de langage*. In: Malherbe, J.-F. (Hg.): *Langage ordinaire et philosophie chez le "second" Wittgenstein*. Cabay 1981, s. 43-56.

⁴Wittgensteinove poznámky o umení a hudbe sú kľúčom k jeho postupom v neskorších dielach.

⁵Wittgenstein, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Werke, Bd. 1, 3.323-3.325.

na mimojazykový referent. Význam tvorí rodina rozličných spôsobov použitia slova alebo vety v rozličných jazykových hrách. Schopnosť hovoriaceho zaobchádzať s touto mnohознаčnosťou, získaná spolu s jazykom, je danosťou použitia jazyka. Mnohознаčnosť (nielen jazykovú), charakterizuje, že tá istá materiálnosť nadobúda rozličné významy, vždy podľa spôsobov použitia.⁶ Wittgensteinovo zaoberanie sa vizuálnou mnohознаčnosťou v druhej časti *Filozofických skúmaní*⁷, najmä na základe tzv. skrývačiek⁸, a význam týchto úvah pre jeho postup pri výskume jazyka naznačujú možnosť hovoriť v súvislosti s jazykovou mnohознаčnosťou o jazykových skrývačkách.⁹ Na druhej strane môžu mať rozličné slová a vety pri rovnakom spôsobe ich použitia ten istý význam. Význam vyplýva z použitia jazyka: "Pre veľkú triedu prípadov použitia slova 'význam' - i keď nie pre všetky prípady jeho použitia - možno toto slovo vysvetliť takto: Významom nejakého slova je jeho použitie v reči [...]" (*Philosophische Untersuchungen*, § 43). Varovanie že táto zásada nemusí platiť pre všetky prípady, upozorňuje na výnimky bez ich bližšieho určenia. Ostáva na čitateľovi, aby si tieto výnimky, zvlášť v 2. časti *Filozofických skúmaní*, našiel sám.¹⁰ O čo by mohlo ísť pri týchto výnimkách? Na rozdiel od paragrafu 43 *Filozofických skúmaní* - všeobecne známej pasáže wittgensteinovského výskumu - bola paragrafu 531, ktorý rozlišuje dva druhy porozumenia, venovaná doteraz len nepatrná pozornosť, hoci význam a porozumenie tvoria dve stránky toho istého problému.

O chápaní nejakej vety hovoríme v tom zmysle, v ktorom môže byť nahradená nejakou inou vetou, hovoriacou to isté, ale aj v tom zmysle, v ktorom nemôže byť nahradená žiadnou inou vetou. (Rovnako, ako nemôže byť nahradená jedna hudobná téma inou.)

V jednom prípade je myšlienkou vety to, čo majú rozličné vety spoločné, v ďalšom to, čo vyjadrujú len tieto slová v týchto pozíciách. (Chápanie nejakej básne.)

⁶V súlade s dvojakou (foneticko-grafickou) javovou formou jazyka sa v lingvistike rozlišuje homofónia (rovnakosť akustickej podoby pri rozličnom význame a prípadne odlišnom spôsobe písania, napr. mehr (viac) a Meer (more)), a homografia (rovnaký spôsob písania, ale rozličný význam a prípadne odlišná výslovnosť, napr. Ténor (hlavná myšlienka) a Tenór (tenor)).

⁷Wittgenstein, L.: *Philosophische Untersuchungen. Werke, Bd. I* (V slovenčine Wittgenstein, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava, Pravda 1979. Vzhľadom na to, že medzi slovenským prekladom a originálom existujú isté nezrovnalosti spôsobujúce problémy pri podrobnejšej interpretácii, budeme sa v preklade pridŕžať nemeckého originálu. Pozn. prekl.) Odseky z 1. časti budú citované s číslom paragrafu. Pre odseky z 2. časti bude údaj o strane za lomítkom doplnený číslicou, označujúcou poradie odseku na strane. *Philosophische Untersuchungen* s. 518/3 znamená tretí odsek na s. 518.

⁸Skrývačky sú grafické obrazce, ktoré napriek ich nemeniacej sa materiálnej podobe možno vidieť rozlične, pričom jeden alebo viaceré významové aspekty obrazca nemusíme pozorovať hneď od začiatku.

⁹Porovnaj Gabrielle Hiltmann: *Aspekte Sehen. Bemerkungen zum methodischen Vorgehen in Wittgensteins Spätwerk*. (Vyjde pravdepodobne 1997). Táto štúdia je stručným náčrtom niektorých úvah, rozvíjaných v mojej dizertácii.

¹⁰Príkladmi takýchto výnimočných prípadov sú: prežitie významu nejakého slova (*Philosophische Untersuchungen* s. 553/1), výrazné čítanie, ktoré naplní slovo významom (*Philosophische Untersuchungen* s. 554/1), význam intonácie (*Philosophische Untersuchungen* s. 553/4).

Paragraf 531 poukazuje na charakteristickú črtu výnimiek uvádzaných v § 43. Pre chápanie poézie, literárnych textov, hudby a umenia nie je relevantné iba použitie a jeho súvislosti. Grafická a fonetická materiálnosť so svojou štruktúrou a so svojim stvárnením implikuje významové aspekty, ktoré nie sú pokryté samotným použitím jazyka. Výraz - v zmysle obsahu - splýva s jazykovým výrazom. V prípadoch, keď jazykový materiál spoluurčuje význam, sa so zmenou materiálu - nuansami prízvuku, s akým sa nejaká veta prečíta alebo vysloví, zmenou rytmu alebo tempa - zmení výraz, a tým aj význam. Wittgensteinova senzibilita voči formálnemu stvárneniu jazykových prejavov súvisí azda s jeho muzikálnosťou.¹¹ Reč a hudba nie sú pre Wittgensteina zásadne odlišnými výrazovými formami: "V slovnej reči je silný muzikálny prvok. (Vzdych, intonácia otázky, vyhlásenia, túžby, všetky tie nespočetné *gestá* intonácie)." (Zettel § 161)¹² "Aj o chápaní nejakého hudobného motívu možno povedať, že je chápaním nejakej reči." (Zettel § 172)

Obsah a forma v umeleckých dielach splývajú, preto sú tieto diela pri analýze ich formálnych kvalít zásadne otvorené novým výkladom. Tvárou v tvár tejto mnohoznačnosti - nevyhnutne imanentnej charakteristike umeleckých diel - vzniká otázka, ako možno sprostredkovať určité chápanie, a tým určitý zmysel umeleckého diela.¹³ Na rozdiel od prípadu, keď rozličné vety môžu mať nezávisle od svojej formy ten istý zmysel, chápanie v prípade, keď význam neoddeliteľne splýva s formou, predpokladá schopnosť postrehnúť významové aspekty spojené s formou. Ak táto schopnosť existuje, môžu poukazy na možné súvislosti, podobnosti a rozdiely medzi daným textom a inými textami, inými hudobnými motívmi, sprostredkovať chápanie, v konkrétnom prípade tento prístup nemusí byť platný raz a navždy. Nejde tu len o to, sprostredkovať chápanie v intelektuálnom zmysle, ale o schopnosť pociťovať niečo ako niečo: "Čo sa deje, keď sa učíme *pociťovať* záver nejakej cirkevnej tóniny ako záver?" (*Philosophische Untersuchungen*, § 535). Odkaz E. von Savigny na paragraf 535 je inštruktívny: "Keď sa ako príklad zvolí práve 'záver cirkevnej tóniny' (skrátaná formulácia od 'záver kadencie zasadennej do cirkevnej tóniny'), má to jeden zmysel; dôrazne upozorniť čitateľa na to, že tu skutočne je čosi, čo sa treba učiť. 'My' sme totiž zvyknutí na to, že hudba doznieva a končí v opakovaných kvintách, ktoré sú pre nás znovurozpoznateľné. Pre tých, ktorí pred stáročiami praktizovali hudbu v cirkevných tóninách, bolo samozrejme čosi iné. Voľba 'cirkevnej tóniny' ako príkladu by mohla mať aj ďalšiu pointu súvisiacu na jednej strane s únosnosťou jedinečnosti a na strane druhej s úlohou v systéme. (PU 531 - PU 534). V skladateľskej epoche ovládanej predpismi palestrínovskeho kontrapunktu bol pre každú kadenciu ľubovoľnej tóniny povinný celkom určitý záverečný akord, tzv. 'klauzula'; cirkevné tóniny v tejto epoche prevládali a záverečný akord sa nazýval 'finalis'. Pre každú cirkevnú tóninu teda existoval len jeden akord pociťovaný ako záver; jeho charakter záveru (teda jeho pociťovateľný význam) bol však určený len jeho úlohou v prevládajúcich hudobných konvenciách."¹⁴ Ten, kto pociťuje 'záver cirkevnej

¹¹ Hudba mala v každodennom živote jeho rodiny výnimočný význam. On sám si hudbu každodenne viackrát predstavoval. (*Vermischte Bemerkungen*, s. 488)

¹² Wittgenstein, L.: Zettel. Werke, Bd. 8.

¹³ Pozri Wittgenstein, L.: *Philosophische Untersuchungen*, § 533.

¹⁴ Eike von Savigny: Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen*: Ein Kommentar für

tóniny ako záver', má prístup k inej hudobnej kultúre než k našej. Pričom schopnosť 'pocíťovať' záver cirkevnej tóniny ako záver' - a práve na to nás Wittgenstein upozorňuje - je čosi viac než len (naučiteľné) poznatky o formálnych otázkach. Ide o pocit spojený s hudobnou formou, o pocit, ktorý sa možno naučiť.

Pri porovnávaní literárneho a bežného použitia jazyka ide len o tendencie - aj v bežnej reči môžu v komunikácii a v chápaní hrať formálne momenty svoju úlohu a význam formy v literárnom použití jazyka sa nevyhnutne vzťahuje na jeho bežné použitie, a to aj tam, kde sa literatúra od bežného jazyka, napr. porušovaním pravidiel či novotvarmi, dištančuje.¹⁵ Celkovo možno konštatovať, že Wittgenstein rozlišuje dva druhy významov: v prvom prípade vyplýva význam z praxe jazykového spoločenstva a v druhom sa dá význam odvodiť zo stvárnenia materiálnosti.

K metodickým postupom v neskorších dielach. Ako súvisí to, že Wittgenstein venuje pozornosť mnohoznačnosti založenej na splývaní významu a formy, s jeho spôsobom filozofovania? V neskorších dielach vychádza z radikálnej jazykovej imanencie.¹⁶ Splývanie jazyka a životnej formy je pre ľudí, ktorí v nej žijú, neprehliadnuteľné a nemožno ho reflektovať z nejakého transcendentálneho miesta mimo tohto prepojenia. Subjekt používajúci jazyk ako súčasť splývania jazyka a životnej formy nevládne jazyku, ktorý používa, ale je mu sám podriadený, je ním vedený. Týka sa to na jednej strane gramatických štruktúr "povrchovej gramatiky", napr. syntaxe, skloňovania, časovania atď, ktoré sa pri správnom použití jazyka musia zachovávať, ale aj "hlbkovej gramatiky" prepojenia použitia jazyka a životnej formy. "[...] predstaviť si nejaký jazyk znamená predstaviť si nejakú formu života" (*Philosophische Untersuchungen*, § 19). Štruktúra vety indoeurópskych jazykov napríklad implikuje určitý obraz sveta - rozlíšenie medzi konajúcim subjektom, objektom, na ktorý sa konanie zameriava, a sprostredkujúcou činnosťou medzi nimi; a tento obraz sa aktivuje pri každej gramaticky správnej výpovedi. Jazyk implikuje istú 'ontológiu', ktorú nemožno reflektovať a pritom znovu neaktivovať jazykové štruktúry a ich 'ontológiu'. Pre Wittgensteina je preto filozofia reflexiou jazyka a jeho implicitného svetonázoru. Skúmanie jazyka sa musí nevyhnutne uskutočňovať imanentne v jazyku a prostredníctvom jazyka. Jazyk je súčasne predmetom i nástrojom skúmania. Jazykom ako nástrojom pritom používateľ síce môže disponovať, jazyk však sám túto jeho moc ovplyvňuje a usmerňuje jej prejavy. Wittgenstein vychádza z premisy, že v použití jazyka sa dostáva k slovu s ním splývajúca životná forma, preto môže využiť problémy spojené so skúmaním

Leser, 2 Bde. Frankfurt a. M. 1988/1989.

¹⁵Marjorie Perloff vo svojej práci *Wittgenstein's Ladder. Poetic Language and the Strangeness of the Ordinary*, Chicago 1996 konfrontuje Wittgensteinov výrok "Filozofia by sa mala vlastne iba básniť" s rozličnými definíciami literatúry a dospieva k záveru, že Wittgensteinovo dielo nie je poetické v zmysle niektorej z týchto definícií, ale tým, že jeho použitie jazyka odhaľuje cudzie a prekvapivé stránky každodennosti. (Pozri najmä s. 78.) Ďakujem Michaelovi Gnehmovi, že ma upozornil na túto knihu.

¹⁶Tu treba prihliadať na to, že Wittgensteinovo ponímanie pojmu jazyka je široké: umenie, hudba, tanec, šport, politika, veda atď, t.j. všetky ľudské "životné prejavy" sú ako prejavy čímsi jazykovým.

jazyka tak, že nástroj jazyk - zvlášť jeho mnohoznačnosť - zámerne použije tak, aby sa ukázalo, ako sa 'dostáva k slovu' forma života. Túto tézu budeme ilustrovať na príklade §129 z *Filozofických skúmaní*.

Odstavec 129 je v kontexte reflexii jazykovofilozofických metód v paragrafoch 89-133 jedným z tých, v ktorých *Filozofické skúmania* skúmajú v súvislosti s postupmi, aké sa v nich uplatňujú, svoj vlastný status "v rámci jazyka". Tento paragraf opisuje základnú metodickú skúsenosť *Filozofických skúmaní*, ich metodologický východiskový bod. Je to skúsenosť človeka, ktorý nečakane uvidí čosi dovtedy dôverné a samozrejme inak.

"Pre nás najdôležitejšie aspekty vecí sú pre svoju jednoduchosť a každodennosť skryté. (Nemožno ich zbadat', pretože sú stále pred očami.) Vlastné základy jeho skúmania vôbec nepútajú pozornosť človeka. Iba že by to predsa len raz upútalo jeho pozornosť. - A to znamená: Keď už raz to, čo je najnápadnejšie a najsilnejšie, vidíme, nepúta to našu pozornosť." (*Philosophische Untersuchungen*, §129).

Tento odstavec je jazykovou skrývačkou, v ktorej možno odhaliť rozličné aspekty. Zaoberá sa základom*: dôvodom toho, prečo niečo nepúta našu pozornosť, a základom ako "základom výskumu" "človeka". Dôvodom, prečo sú "najdôležitejšie aspekty vecí [...] skryté" je ich "jednoduchosť a každodennosť", čo je rovnoznačné s paradoxom, že ich "nemožno [...] zbadat', pretože sú stále na očiach". Tu sa ukazuje Wittgensteinovo východisko - samotné prepojenie 'subjektu' a 'objektu'. Dôvod, prečo sú "najdôležitejšie aspekty" skryté, neleží v 'subjekte' ani v 'objekte', ale v ich vzťahu. Prepojenie metodologických a ontologických, antropologických a epistemologických otázok je pre *Filozofické skúmania* charakteristické. Metódy skúmania "človeka" nie sú od človeka nezávislé. Skúmanie "vlastných základov výskumu" "človeka" je skúmaním samotného "človeka". Možno pri tom spozorovať "najdôležitejšie aspekty", týkajúce sa nielen "vecí", ale aj "človeka". V paragrafe 129 vystupuje do popredia nasledujúci aspekt týkajúci sa "základov skúmania", teda "človeka": "Vlastné základy jeho skúmania vôbec nepútajú pozornosť človeka." Paragraf teda reaguje na istú formu "aspektovej slepoty", ktorá je procesu poznávania inherentná: "Je moje pochopenie len slepotou voči môjmu vlastnému nepochopeniu?"¹⁷ Chápanie sa pohybuje na pozadí nepochopeného, ktoré uniká aktu poznania, pretože tvorí (nevyhnutne) nereflektovanú bázu "skúmania človeka".¹⁸

"Vlastné základy jeho skúmania vôbec nepútajú pozornosť človeka." Wittgenstein je ten, koho pozornosť "to" už upútalo. V anaforickej "to" sa text obracia späť sám

*Pozn. prekl.: Nemecké "Grund" znamená dôvod, príčinu, ale aj základ, podstatu či podklad, pozadie. V slovenskom preklade by bolo možné zachovať charakter textu ako skrývačky len na úkor jeho zrozumiteľnosti. Slovo "Grund" preto v nasledujúcom texte prekladáme ako základ, dôvod či podklad vždy podľa ťažiskového významu tohto pojmu v origináli.

¹⁷ Wittgenstein, L.: *Über Gewissheit*. Werke, Bd. 8, § 418.

¹⁸ "Vezmime si chemické výskumy. Lavoisier robí vo svojom laboratóriu experimenty s látkami - a usúdi, že pri spaľovaní sa deje to a ono. Nehovorí, že inokedy by to mohlo prebiehať inak. Áno, postihuje určitý obraz sveta, ktorý, prirodzene, nevynašiel on, ale sa ho ako dieťa naučil. Hovorím o obraze sveta, a nie o hypotéze, pretože ten je samozrejým základom jeho výskumu a ako taký nie je vyslovený." (*Über Gewissheit*, § 167).

k seba a necháva prejavíť sa inú svoju podobu. Reflektuje pozíciu svojho autora, ktorého zaujalo čosi, čo pozornosť "človeka" nepúta: "vlastné základy jeho skúmania". Reflexiou základu odkrýva § 129 základy Wittgensteinovho "skúmania". Ide mu o to, aby spozoroval niečo, čo pozornosť "človeka" nepúta, pretože je to "pre svoju jednoduchosť a každodennosť skryté". Tak ako v skrývačke aj v použití jazyka sa pokúša vidieť to, čo "človek" nevidí, pretože "je to stále na očiach", "pozadie", na ktorom vidno to, čo púta pozornosť. Viacznačné slovo "nás" na začiatku i v závere odstavca zároveň načrtáva priestor, v ktorom sa aforizmus pohybuje. Osciluje medzi výpoveďou, ktorá sa týka všetkých ľudí - teda aj autora - ("Ako ťažko mi padne vidieť, čo *leží pred mojimi očami!*" (Vermischte Bemerkungen, s. 504)), a *autorským plurálom*, za ktorým sa skrýva niekto, kto spozoroval to, čomu "človek" nevenuje pozornosť, čo nezbadá. "A to znamená: Keď už raz to, čo je najnápadnejšie a najsilnejšie, vidíme, nepúta to našu pozornosť." Tento záver môže napísať len človek, ktorý si všimol "to, čo je najnápadnejšie a najsilnejšie, keď už to raz vidíme". Autor paragrafu 129 je do svojej výpovede zahrnutý, a *súčasne* je mimo nej.

Wittgensteinovo použitie jazyka sa pohybuje medzi určením významu tak, ako ho používa jazykové spoločenstvo, a významom, ktorý vyplýva z materiálneho stvárnenia. Metodologickým východiskom Wittgensteinových neskorých spisov je "videnie aspektov" v tom, čo "človek" hovorí. Jazyk je predmetom výskumu a súčasne médiom *Filozofických skúmaní*, ktoré hraním jazykových hier ukazujú "čosi", čo sa nedá povedať. Tým, že Wittgenstein píše jazykové skrývačky, môže bez toho, aby to "povedal", "povedať" "čosi", čo ako "človek" povedať nemôže.¹⁹ Tento paradox je pozíciou, z ktorej sú písané *Filozofické skúmania*. Aforizmus 129, *Filozofické skúmania* a neskoršie diela celkovo sú situované takpovediac do "vynárania sa' aspektu" (*Philosophische Untersuchungen*, s. 520/1). Miestom jazyka *Filozofických skúmaní* je "priepasť" onoho "medzi" povrchovogramaticky správnych jazykových podôb. Toto "medzi" nemožno uchopiť jazykovými prostriedkami a zároveň sa toto "pozadie" jazyka môže "vynárať" (len) pri prechode od jedného jazykového tvaru k druhému. "Hranica jazyka", na ktorú naráža "rozum" (*Philosophische Untersuchungen*, § 119), neoddeľuje jazyk od nejakého "mimo", od nejakej "ne-jazykovej reality". Sieť hraníc sa otvára v samom použití jazyka.

Sila Wittgensteinovho spôsobu písania spočíva v tom, že umožňuje súčasne vyjadriť súvislosti a rozpory najrozličnejšieho druhu, čo logika jazyka v prípade normálneho zmysluplného rozvíjania textu vylučuje. "To", nevysloviteľné, čo sa vynára v mnohokrakých formách striedania aspektov medzi rozličnými jazykovými podobami, nie je preto podriadené zákonom logiky zmysluplnej reči. Ide o tie aspekty jazyka, ktoré racionalita jazyka nezaznamenáva. Tu sa ukazuje styčný bod s Lichtenbergovými

¹⁹ Vo *Filozofických skúmaniach* je takýchto paragrafov, ktoré ako skrývačky zakrývajú sami seba, len niekoľko. Ďalšou možnosťou, ako sformulovať nejakú poznámku tak, aby sa prejavili jej aspekty, je zreťazenie poznámok, ktorým sa zabezpečí formálna uzavretosť jednotlivých častí. Jeden alebo viac po sebe idúcich paragrafov môže označovať iné aspekty toho istého problému alebo jeho súvislosť s inými problémami. Striedanie aspektov sa tu uskutočňuje takpovediac v "medzipriestore" medzi poznámkami. Za príklad takéhoto reťazca paragrafov možno označiť paragrafy 89 - 99 *Filozofických skúmaní*, ktoré by bolo možné čítať podľa tohto návrhu. Zvlášť je potrebné všimnúť si pri tom gestus jazykového ukazovania.

spismi, ktoré si Wittgenstein vyslovne vážil. Diela oboch týchto autorov sú príkladom toho, že zdanlivo jasné rozlíšenie medzi filozofiou a literatúrou, je v striktnom zmysle nemožné. Literárnu kvalitu týchto textov vytvára precíznosť výrazu spojená s potenciálne odlišnými - prípadne protirečivými - významovými rovinami zaznievajúcimi v jednej z tej istej výpovedi, čo umožňuje povedať "čosi" bez toho, aby to bolo povedané. V práci *Big Typescript* uvádza Wittgenstein citát z Lichtenberga, ktorý vypovedá o Wittgensteinovom chápaní vzťahu jazyka a filozofie: "Celá naša filozofia je opravovaním použitia jazyka, teda opravovaním istej filozofie, a to tej najvšeobecnejšej."²⁰

Štruktúra vzájomného zdôvodňovania jazyka a životnej formy. Na záver stručne načrtujeme "ontologické" implikácie Wittgensteinovej premisy prepojenia jazyka a životnej formy. Použitie pojmu "ontológia" v súvislosti s Wittgensteinovými spismi je problematické a slúži nanajvýš ako orientačný odkaz, pretože Wittgenstein sám nepoužíva tradičný filozofický slovník. Nemyslí v kategóriách klasickej metafyziky, ktorá sa pýta na podstatu sveta a človeka, na rozdiel medzi bytím a súcnom. Metafyzická jazyková hra nemá z hľadiska Wittgensteinových výskumov jazyka žiadny kvalifikovaný status. Pri metafyzickom použití jazyka navyše hrozí nebezpečenstvo, že jazyk sa použije spôsobom, pri ktorom sa zastrie možnosť "vidieť, ako sa veci majú".²¹ Wittgensteinova rezignácia na pojmovosť tradičnej metafyziky však neznamená, že sa v jeho spisoch nebudú vyskytovať problémy a formulácie otázok s tradičným predmetom - aj keď budú postavené inak, v dôsledku čoho už nepôjde presne o tie isté problémy. Zvlášť sa to týka kľúčového problému klasickej metafyziky, problému zdôvodňovania a jeho otázky o (posledných) dôvodoch bytia a súcna.

Wittgensteinova reflexia štruktúry vzájomného zdôvodnenia použitia jazyka a životnej formy sa nezameriava na večnú a nemennú podstatu človeka a sveta. Oveľa viac ide o to, aby sme uvažovali o zmene a jej logike - o zmene, ktorej sú ľudia ako súčasť prepojenia jazyka a životnej formy vystavení, ktorej však ovplyvňovaním svojej životnej formy aj aktívne napomáhajú. Ide teda o reflektovanie statusu ľudí vo vzťahu napätia medzi tým, čo treba prijať, a možnosťou zmeny.

Nevysloviteľné (to, čo sa mi zdá byť tajomné a čo nie som schopný vysloviť) možno vytvára pozadie, na ktorom to, čo som mohol vysloviť, nadobúda význam (*Vermischte Bemerkungen*, s. 472).

Prepojenie jazyka a životnej formy chápe Wittgenstein ako skrývačku so štruktúrou obrazec - podklad. Nevysloviteľné pozadie nemá ako nevysloviteľné nejazykový status. Nevyhnutne sa vzťahuje na jazyk. Súčasne jazykom nie je, pretože je nevysloviteľné. Nie je ani jazykové, ani nejazykové. To nevysloviteľné, čo konštituuje význam, je nepozorovane prítomné v použití jazyka.²² Podkladovo-obrazcová štruktúra nevyslo-

²⁰ Wittgenstein, L.: *Big Typescript*. In: *Revue internationale de Philosophie* 43 (1989) s. 177-201, tu s. 422 originálneho stránkovania.

²¹ "Hovor, čo chceš, pokiaľ ti to nebráni vidieť, ako sa veci majú. (A keď to vidíš, mnohé nepovieš.)" (*Philosophische Untersuchungen*, § 79).

²² Manfred Frank rozvíja pozoruhodnú tézu, podľa ktorej pri nevysloviteľnom ide o "individuálnu prezentáciu štýlu", o "spôsoby, akými je hovoriace individuum spolupritomné v jazyku". Pozri: *Wittgensteins Gang in die Dichtung*. In: Frank, M. - Soldati, G.: Wittgenstein.

viteľného a vysloviteľného tvorí imanentnú premisu Wittgensteinovho východiska, je to akási minimálna epistemologická a metodologická báza, ktorá implikuje, že nevysloviteľné pozadie nikdy nedokážeme úplne pretransformovať do jazyka, pretože štruktúra, konštituujuca význam, by sa zrútila sama do seba. Keď prepojenie životnej formy a použitia jazyka chápeme vo forme skrývačky, v ktorej sa pri striedaní aspektov obrazec stáva podkladom o podklad obrazcom, potom už podklad nemožno chápať ako posledný fundament. Podklad a obrazec sa podopierajú navzájom: "Dospel som na dno svojich presvedčení. A o týchto základoch by sme takmer mohli povedať, že sú nesené celým domom." (*Über Gewissheit*, § 144) Hranie jazykových hier je aj nie je založené na vzájomnom zdôvodňovaní životnej formy a použitia jazyka. Túto vzájomne sa zakladajúcu štruktúru Wittgenstein nepokladá za statickú, ale za neustále sa pretvárajúcu: "Všetko plynie." (*Vermischte Bemerkungen*, s. 461) V neustále sa pretvárajúcej štruktúre nevysloviteľného a vysloviteľného sa stáva pozorovateľným meniace sa, "to, čo je treba prijať, dané" (*Philosophische Untersuchungen*, s. 572/4) ľudskej životnej formy. Nejde pritom o biologicky či fyzikálne danú realitu ani o podstatu človeka konštituovanú v tejto realite. Realita vyplýva z hrania jazykových hier. "Gramatika hovorí, čo je akým druhom predmetu." (*Philosophische Untersuchungen*, § 373). "Sme zvyknutí na určité rozdelenie vecí. Spolu s jazykom či jazykmi sa stalo našou prirodzenosťou."²³

Jazyk je pre Wittgensteina prvkom ľudskeho prírodopisu. "Rozkazovať, pýtať sa, rozprávať, besedovať patrí k nášmu prírodopisu tak, ako chodiť, jesť, piť, hrať." (*Filozofické skúmania*, § 25) Príroda a kultúra v ľudskej životnej forme neoddeliteľne splývajú. Vzťah človeka k svetu a k sebe samému je jazykový. Tým nechceme povedať, že všetko je jazyk. Kto však chce určiť nejaké mimojazykové "jestvuje", zapletá sa do rozporov a paradoxov, pretože pritom nevyhnutne používa jazyk. "Fakty ľudskeho prírodopisu, ktoré vrhajú svetlo na náš problém [problém vizuálnej a jazykovej viacvýznamovosti], nachádzame ťažko, pretože naša reč ide mimo nich - zaoberá sa inými vecami."²⁴ Wittgenstein sa pokúša tieto nevysloviteľné fakty previesť do jazyka a volí pritom na filozofa prekvapivý postup: "Pre náš účel si prírodopisné skutočnosti vybásnime." (*Bemerkungen zur Philosophie der Psychologie*, Bd. 1, § 46). Vybásniť si zodpovedá tomu významu slovesa "myslieť", ktorý je charakteristický pre filozofickú činnosť, ktorý však nepredpokladá racionálnu činnosť rozumu, ale, ako napríklad v slovnom spojení "Len si pomysli..!", patrí k sémantickému poľu slova "predstaviť (si)". Filozofia je práca na predstavivosti a s predstavivosťou, teda s jazykom, pretože "len to, čo by sme si mohli predstaviť inak, môže byť povedané v jazyku" (*Big Typescript*, s. 427). To, že nejaké pevné teleso vnímame vždy iba parciálne, z určitého stanoviska, možno vysloviť a na základe toho reflektovať - ako východisko totiž môžeme "uvažovať zmyslové vnímanie", "čím sme uchopili formu pevného telesa, celú jeho formu, nielen to, čo by sa dalo vidieť z jedného stanoviska". A Wittgenstein pokračuje: "... nejaký človek by tak [...] napríklad mohol dokázať vymodelovať nejaké teleso z hliny

Literat und Philosoph. Pfullingen 1989, s. 7-72, tu s. 9 a 30.

²³ Wittgenstein, L.: *Bemerkungen zur Philosophie der Psychologie*. Bd. 2, Werke, Bd. 7, § 678.

²⁴ Wittgenstein, *Bemerkungen zur Philosophie der Psychologie*, Bd. 1, Werke, Bd. 7, § 78.

bez toho, aby ho obišiel alebo uchopil." (*Bemerkungen zur Philosophie der Psychologie*, Bd. 1, § 260). Takýmito úvahami sa Wittgenstein pokúša preskúmať priestor predstaviteľného; preskúmať jazykom - pretože inak je to nemožné - to nevysloviteľne dané, čo ovplyvňuje všetky naše jazykové hry, v priestorovosti ktorých hrá svoju úlohu a z ktorého - nielen v bežnom živote, ale aj vo fyzike, biológii, medicíne - implicitne vychádzame. Výzva "Filozofia by sa mala vlastne iba básniť" chce jazykovými prostriedkami poukázať na nepozorované aspekty splývania použitia jazyka a životnej formy a odkryť tak imanentné rozdiely predstaviteľného, na základe ktorých je možná reflexia samozrejmeho.

V neskorších prácach vychádza Wittgenstein z toho, že životná forma ľudí pôsobila a pôsobí na vývoj jazykových nástrojov, ktoré používajú. Potiaľ tvorí prepojenie jazyka a životnej formy istý druh "toho, čo treba prijať, daného" (*Philosophische Untersuchungen*, s. 572/4), ktoré je ako také vystavené vplyvu hovoriaceho subjektu. Ľudia pri hraní jazykových hier nemôžu ľubovoľne pôsobiť na prepojenie jazyka a životnej formy, v ktorej žijú. Možnosti ich vplyvu sú obmedzené tým, že sú súčasťou tohto splynutia, čo predovšetkým znamená, že ich predstavivosť je obmedzená práve daným. Meniace sa a nevysloviteľné, nepredstaviteľné je pre ľudskú predstavivosť nereflektovateľnou hranicou, keďže táto hranica uniká jazyku, a teda aj mysleniu. Tým je stanovená nie fenomenálna, ale štrukturálna hranica.²⁵ Štruktúru nepredstaviteľného pozadia, na ktorom sa obrazec predstaviteľného stáva vypovedateľným, nemožno obísť. Táto prekážka, meniac sa so zmenami jazyka a životnej formy, bráni tak pozitívne, ako aj negatívne stanoviť večnú a nemennú podstatu človeka a sveta, čo však neznamená, že by sa v konkrétnom prípade práce na jazyku a hry s jazykom nedalo toto nevysloviteľné postrehnúť, hoci len na okamih a vždy inak.

Z nemeckého originálu "Philosophie dürfte man eigentlich nur *dichten*." Zu Ludwig Wittgensteins Sprach- und Philosophieverständnis. In: *Die Philosophin*, 8. Jahrgang, Heft 16, Oktober 1997, s. 10-22 preložila *Patricia Elexová*.

²⁵ Wittgensteinovo myslenie, týkajúce sa splývania jazyka a životnej formy a oscilujúce okolo meniaceho sa nepredstaviteľného, ktoré nemá svojbytný status, vykazuje napriek všetkým rozdielom v štýle myslenia styčné body s Derridovou filozofiou. Možno to ukázať napr. na základe výkladu "différance" a "itérabilité". Pozri Derrida, J.: *La "différance"*. In: *Bulletin de la Société française de Philosophie* 63 (1968), s. 73-120 a *Limited Inc.*, Paris 1990, najmä s. 120, 182, 215, 230.